

Keller Márkus

Saját törvényeik szerint?*

A középiskolai tanárok szakmai autonómiája a 19. század végén

Absztrakt: A tanulmányban a magyarországi középiskolai tanárok szakmai autonómiájának alakulását vizsgálom a 19. század második felében. Ez az időszak különösen fontos a középiskolai tanárság életében, hiszen a magyarországi polgári társadalom kialakulásával egy időben sejlik fel előttük a hivatássá válás lehetősége. A középiskolai tanárok egyesületének vizsgálata megmutatta, hogy az autonómia kialakítása és megtartása fontos célja volt a korabeli tanárságnak, és készek voltak ennek érdekében ütközni az állammal és az iskolák többségét fenntartó egyházakkal egyaránt. Írásomban amellet érvelek, hogy az egyre erősödő állami ellenőrzés és szabályozás, illetve a Magyarországon különösen fontos egyházi fenntartók befolyása ellenére a középiskolai tanárok és tanári karok számottevő szakmai autonómiával rendelkeztek.

Kulcsszavak: professzionalizáció, középiskola, tanárok, autonómia, egyházak, állam, egyesületek

* A tanulmány *A professzionalizáció története. Magyarország a 19–20. században európai kontextusban* című NKFI (sz. 132451) projekt keretében készült.

Bevezetés

Hannes Siegrist a hivatások autonómiáját vizsgáló írásában (a professzionalizációs szakirodalomra építve) arra hívja fel a figyelmet, hogy egy-egy professzió autonómiájának kialakulásakor alapvető fontosságú, hogyan fogalmazza meg magát az adott hivatás, milyen értékrendet, speciális tudást, illetékességi kört mond magáénak, amire hivatkozva autonómiát, azaz saját ügyeinek önálló intézését akarja kivívni. A középiskolai tanárok esetében ez azért is különösen érdekes, mert a magyarországi polgári társadalom kialakulásának kezdetén (a 19. század második felében) sejlik fel előttük a hivatássá válás lehetősége. A modern polgári társadalom új lehetőségeket biztosított a professziók számára, hiszen az egyéni autonómia eszméje (ahogy azt Siegrist is megjegyzi (2021 [2014]: 22) társadalomrendező elvvé vált. A középiskolai tanárok helyzete azért is különleges, mert az állam és az egyházak közötti pozícióharc, melynek tétje több értelemben is az autonómia volt, a magyarországi oktatási rendszer sajátossága miatt őket különösen érintette.¹

Éppen ezért a fentiekkel összhangban először azt vizsgálom, milyen képet igyekeztek kialakítani magukról a középiskolai tanárok, milyen értékekre hivatkozva próbálták megindokolni a maguk számára igényelt autonómiát. Másodszor azt, hogy ennek a képnek a kialakításakor, illetve az autonómia indoklásakor milyen konfliktusokkal kellett szembenéznük, végül pedig a középiskolai tanárok munkahelyi környezetét elemzem, arra figyelve, hogy milyen mértékben tudtak a hétköznapi életben szakmai ügyekben önállóan dönteni.

A középiskolai tanárok – imázsépítés a 19. század végén

Ha arra keressük a választ, hogy milyen tanárképet formálva indult csatába a középiskolai tanárság az autonómia és a kiváltságok elérése érdekében, érdemes az egyesületi sajtóhoz fordulni. 1867-től kezdve az *Országos Középiskola Tanáregyesület Közlönye* (továbbiakban *Közlöny*) az a felület, ahol a középiskolai tanárok a céljaikat, a céljaik eléréséhez szükséges lépéseket megfogalmazzák, és ez az az orgánus, amin keresztül a középiskolai tanárokról ki- és átalakuló képet befolyásolni igyekeznek. Természetesen más folyóiratok, újságok is foglalkoztak a tanárság problémáival, de a *Közlöny* volt az egyetlen, amely kifejezetten a középiskolai tanárokkal foglalkozott, és amelyet kizárólag középiskolai tanárok szerkesztettek. Nehezen vitatható tehát, hogy itt jelent meg legtisztábban az országos egyesület és a középiskolai tanárság hangja.

Az egyesület lapját végigolvasva világosan látszik egy instrumentalizálható tanárkép megalkotásának szándéka. Kezdetben természetesen ezek sokszor nem explicit leírások (bár ilyeneket is találunk), hanem egy-egy konkrét konfliktus, helyzet kapcsán megfogalmazott gondolatok. Az 1870-es évek közepére azonban kialakul az a koncepció, amelyet összegezve azt mondhatjuk, hogy a középiskolai tanáregyesület a tanárságot felelős, nem

---

¹ A középiskolai oktatásról történeti perspektívában lásd: Sasfi (2013), a tanárképzésről lásd legújabban: Garai (2015, 2020), illetve átfogóan a nemzetközi hatásokról: Németh (2014).

részrehajló, higgadt szakemberek csoportjaként kívánja láttatni és pozicionálni. Ennek érdekében hangsúlyozottan kiállnak a szakmai színvonal növelése és az önképzés mellett, illetve egyhangúlag szorgalmazzák a tanári vizsga kötelezővé tételét, és tiltakoznak az ezzel kapcsolatos könnyítések ellen (annak ellenére, hogy ez számos tagjuk személyes karrierjét megkönnyítette volna).² A tanári vizsga azért is fontos, mivel ezen keresztül jelezték szimbolikusan a külvilág számára, hogy a tanítás nem bárki számára nyitott terep, hanem szaktudást igényel, olyan szaktudást, mely tudományos alapokkal rendelkezik és amely számonkérhető. Éppen erre a szakmaiságra hivatkozva tiltakoztak a laikusok bírálata és az iskola ügyeibe való beavatkozási kísérletek ellen. Minden tevékenységük arra irányult tehát, hogy a társadalmi feladatokból elhatárolják a maguk számára azt a területet, ahol kompetenciájuk megkérdőjelezhetetlen. Ez a megvédendő terület az egyesület felfogásában a társadalom élete és jövője szempontjából az egyik legfontosabb: az ifjúság nevelése. Milyen tehát az a tanár, akire ezt a feladatot a társadalom rábízhatja?

Legyen hangja és modora komoly és művelt, a kérdéses üggyhöz, önmagához, állásához méltó. Ne gúnyoljon, ne élceskedjék a dolog vagy éppen személy rovására, s önnön elme-élelnek idétlen fitogtatására. Tudjon méltányos és kíméletes is lenni, hol az ügy fontossága s a bírálendő jóhiszeműsége úgy kívánja. Legyen meggyőződve, hogy az ügynek, melynek használni akar, csakis úgy használhat valóban, ha leháritván magáról minden önhiitségi s pöffeszkedési gyanút, megadja mindenkinek, a mi őt emberi jogánál fogva, első sorban illeti. Ne kezdjen vitát, ne szórjon vádakot, főleg ne ferde és valótlan adatok alapján, oly lapban, oly nyelven, oly közönség előtt, hol – bármi oknál fogva – az egyenértékű megtorlás útja elzárva, módja lehetetlenítve maradna (Ney 1873/74: 3. sz. 117–129).

Az itt hangsúlyozott műveltség, higgadság és méltányosság mellett a Közlönyben megjelenő vélemények szerint a sikeres feladatellátáshoz szükséges a függetlenség is. Ez olvasatukban elsősorban anyagi függetlenséget jelentett. Ez a függetlenség két okból volt fontos számukra: egyrészt a kellően díjazott tanár van csak abban a helyzetben, hogy a tanításra koncentráljon, másrészt az anyagi függetlenség tekintélyt is teremt. Ennek a tekintélynek a birtokában nem lennének kiszolgáltatva a helyi városi, kisvárosi, községi eliteknek. A tanításra való koncentráció és a tekintély együttese teszi lehetővé, hogy a tanárok a tanulmányi ügyekben szigorúan, minden befolyástól mentesen dönthessenek (Névy 1873/74: 3. sz. 140–143). A tanárok a középiskolai ügyek érdekében mind a politikai, mind az egyházi befolyástól függetlenek kívánnak lenni, hogy a problémákat mindig hitelesen és csak a középiskolák javát szem előtt tartva tárhassák fel (Névy 1873/74: 10. sz. 547–549).

Nézzük meg, hogyan jelent meg az ideálkép és az ehhez kötött elvárások érvényesítése a gyakorlatban, és milyen konfliktusokat hozott magával. Három példát kiragadva a 19. század végéről: először az egyesület és a közoktatási miniszter közötti csörtét veszem szemügyre, majd egy a tanáregyesületen belüli konfliktus segítségével vizsgálom meg az egymásnak feszülő függetlenségkoncepciókat, végül a diákok túlterhelése kapcsán kialakult vitára adott tanári reakciókat elemzem.

---

2 A tanári állás érdekében. *Közlöny* 1873/74. 10. sz. 550–554; Ávéd Jákó: Az erdélyrészi róm. kath. gymnasiumok főigazgatóságának eljárásáról. *Közlöny* 1878/79 11. sz. 336–338; Névy László: A tanárképzés ügye I. *Közlöny* 1878/79. 15. sz. 449–453, uő: A tanárképzés ügye II. *Közlöny* 1878/79 16. sz. 483–488, uő: A tanárképzés ügye a protestánsoknál. *Közlöny* 1879/80. 7. sz. 191–196.

Trefort Ágoston 1876-ban hosszú idő után újra központilag szabályozta a középiskolák belső életét, a tanárok és a diákok jogait és kötelességeit. A kereteket meghatározó minisztériumi rendelet, a középiskolai rendtartás alapvetően érintette a középiskolai tanárok mindennapjait. A szabályozással magával később foglalkozom, most fontosabb az ennek kapcsán kibontakozó vita a tanáregyesület és a minisztérium között.

A rendelet megjelenése után az Országos Középiskolai Tanáregylet (a továbbiakban OKTE) azonnal megvitatta azt, és a javaslatait egy memorandum formájában a nyilvánosság és a vallás- és közoktatási miniszter elé bocsátotta. A kritikai javaslatokra – melyek szerzője a rendelet által leginkább érintett tanárság nevében fellépő tanáregylet volt – mint szakmai anyagra tekintettek. Szakmai vitát szerettek volna tehát kezdeményezni a minisztériummal. Annál nagyobb volt a meglepetésük, amikor az emlékirat átadásakor a miniszter közölte, nem szereti, ha az egyesület kritizálja a rendeleteit.

Az egylet azonban nem riadt meg, ragaszkodott a kritika jogához. Sőt a minisztériumi rosszállásra adott válaszukban azt írták, hogy az ilyesfajta nyilatkozatok csak nagyobb buzgóságra ösztönzik az egyesületet a tanügy terén.³ A későbbiekben még tovább is mentek, és hangsúlyozták, hogy az államnak el kell viselnie az alulról jövő udvarias, építő kritikát, hiszen egy alkotmányos országban ehhez a tanároknak joguk van (Névy 1877/78: 3. sz. 65–68). Jól látszik, hogy ragaszkodnak szakmai autonómiájukhoz, ahhoz, hogy szakmai kérdésekben önállóan véleményt nyilvánítsanak.

Az autonómia mértéke, az államhoz való viszonyulás volt a töréspont a tanáregyesület egyik legnagyobb belső válságakor is. 1882-ben (a középiskolai törvény vitájának finisében) az aradi középiskolák tanárai felhívást intéztek az ország összes középiskolai tanárához, amelyben az OKTE radikális reformját követelték. Úgy látták, a radikális reformot szükségessé tévő válságot az egyházak befolyását csökkenteni szándékozó állami centralizáció okozta, amely folyamat során (a kritikusok szerint tévesen) a tanáregyesület az állam mellé állt. Az egyházak és az állam küzdelme során elvesztett függetlenség viszont azt hozta magával, hogy az egyesület már az állam számára sem volt többé fontos, így nem volt képes képviselni a tanárok érdekeit sem.⁴ Ami tehát néhány évvel korábban a vallás- és közoktatási miniszter helytelenítését is kiváltó túlzott kritika volt, az néhány évvel később már az állami szándékok kritikátlan kiszolgálásának és az autonómia (állammal szembeni) elvesztésének számított.

Az aradi középiskolai tanárok megoldási javaslata a kötelező tagsággal járó helyi, egy-egy városban, iskolai központban felállítandó kamara volt. Ezeknek a helyi kamaráknak a szövetsége, egyesülése alkotta volna az országos egyesületet. Ezzel a szervezeti struktúrával kihúzták volna – az aradi tanárok által megnevezett, de mások szerint is problémát okozó – fővárosi túlsúlynak is a méregfogát. A javaslat igazi újdonsága azonban a tanárok autonómiájának kiterjesztése volt, hiszen a helyi kamarák (kiegészülve állami és egyházi küldöttekkel) gyakorolták volna a tanárok feletti fegyelmi hatóság jogkörét.⁵

3 A szept. 25-i összeülés. *Közlöny* 1877/78. 1–2. sz. 55.

4 Mit akarunk? *Középiskolai Szemle* 1882. 1. sz. 1.

5 A szerkesztők válasza az egri kath. Főgimnázium tanárkarának nyilatkozatára. *Középiskolai Szemle* 1882. 1. sz. 65–68, Az új tanáregyesületről. *Középiskolai Szemle* 1882. 2. sz. 81–86.

Tehát addig, amíg az OKTE vezetőségének a felfogásában a szakmai kritika és az állami döntéshozatal befolyásolása volt az autonómia lényege (és a tanárság felemelkedésének kulcsa), az aradi tanárok által képviselt frakció az egyház és az állam közötti egyenlő távolság tartásában és fegyelmi öngazgatásban látta annak lényegét. A vitát végül a középiskolai tanári karok passzivitása döntötte el, mivel a középiskolák alig tíz százaléka reagált az aradi tanárok felhívására, és azok sem mind támogatóan. Az egyesület vezetősége ennek ellenére komolyan foglalkozott a felvetett problémákkal, és az egyesület lapján keresztül hosszan reagált a vádakra és át is alakította az egyesület szervezetét. A vidék-főváros problémával foglalkoztak, de a fegyelmi jogkörök egyesület általi gyakorlása és a kötelező tagság kérdése elsikkadt az egyesületi reakciók során.

Az állam és az egyházak mellett a laikusok iskolára gyakorolt befolyása jelentette a legnagyobb veszélyt a tanárok autonómiájára. A felőlük érkező befolyásolási kísérletek elleni fellépést szépen példázza a diákok túlterheléséről folytatott vita.⁶ A diákok túlterhelése tipikusan az a vita, ami a modern középiskolai oktatás megteremtésének kezdetétől máig újra és újra fellángol, hasonlóan a praktikus és az elméleti tudások átadásának arányai körüli dilemmákhoz.

A túlterhelési vita kapcsán a tanárok nem is annyira az őket érő vádakat, hanem a vita mikéntjét kifogásolták. Úgy érezték, hogy a vita résztvevőinek jelentős része kellő tudás és szakértelem nélkül foglal állást. A társadalom, a szülők aktívan és elfogultan kritizálják az iskolát, miközben a tanárok véleménye szerint a sikeres oktatás alapfeltétele a társadalom és a szülők részéről irántuk tanúsított bizalom (Névy 1878/79: 1–2. sz. 4–11). Azaz a siker érdekében azt kérték, hogy az iskola ügyeit szabadon, autonóm módon intézhessék.

Szakmai autonómia – tanárok az iskolában

A tanárok személyes szakmai autonómiájának alakulásához legkönnyebben az iskolák életét szabályozó rendtartáson keresztül férhetünk hozzá. A rendtartások az iskola belső életét szabályozva kijelölik abban a tanárok, az igazgató, a fenntartók, sőt a szülők és a diákok helyét is, meghatározva jogait, kötelességeiket és befolyási területeiket. A következőkben azt vizsgálom, milyen helyet, súlyt és szerepet szántak a középiskolák kialakulása idején keletkezett rendtartások a gimnáziumi és a reáliskolai tanároknak, és hogyan reagál ezekre a kijelölési kísérletekre a középiskolai tanáregyesület.

Magyarországon a középiskolák szervezetét, a tanárok és az igazgatók jogait, kötelességeit átfogóan először a *Ratio Educationis* szabályozta 1777-ben. A protestáns egyházak ezt a szabályozást nem fogadták el, így hivatalosan a *Ratio Educationis* és annak egysegítő hatása az iskoláikban nem jelent meg. Annyira nem, hogy sokan a protestáns autonómia (pozitív értelmű) kifejeződését látták az egység hiányában, a sokszínűségben.

---

6 Enquete-k a gymnasiumok ügyében. *Közlöny* 1877/78. 19. sz. 608, Tomor Ferenc: Tanügyünk kritikája. *Közlöny* 1878/79. 13. sz. 390–397, Észrevételek a gymnasiumi oktatásról, különösen a vizsgálati rendszerről. *Közlöny* 1881/82. 1–2. sz. 1–12; Köpesdy Sándor: A túlterhelés. *Közlöny* 1882/83. 5. sz. 282–291; Ábrai Lajos: Hol rejlik a túlterhelés. *Közlöny* 1882/83. 6. sz. 345–349, cs: A túlterheléshez. *Közlöny* 1882/83. 8. sz. 457–463, A túlterheléshez. *Közlöny* 1882/83. 9. sz. 505–509.

Az egység hiányának megítélése azonban a kortársak körében sem volt egyöntetű. Tekintélyes csoportok újra és újra nekifutottak az egységes tanterv és rendtartás kérdésének. Az egységesítési szándék egyik eredménye a Schedius Lajos-féle *Systema rei scholasticae evangelicorum aug. conf. in Hungária*, mely az evangélikus iskolák szervezetét és tantervét szabályozta volna egységesen, ahogy ezt célozta ennek a tervezetnek az 1841-es átdolgozása is, a zayugróczy tanterv („A Magyarhoni ágost. hitv. evangélikusok oskolai rendszere”). Egyik sem került azonban általánosan bevezetésre (Dr. Szelenyi 1915: 132–148; Orosz 1985: 158–236), hatásukat azonban nem szabad lebecsülni. A legújabb kutatások azt mutatják, hogy a protestáns blokkon belül a református és az evangélikus fenntartók másképp álltak az egységesítés kérdéséhez. Az evangélikus iskolák rendszere sokkal inkább hasonlított a *Ratio Educationis*ra és egységesebb volt, mint a református fenntartású iskoláké (Ugrai 2020a: 119–133, 2020b: 213–230).

A mai értelemben vett középiskolát és az abban betöltött tanári szerepeket azonban az *Organisationsentwurf* alakította ki és szabályozta 1849-ben. Az *Entwurf* 1860-ban ugyan elvesztette a minden fenntartóra kötelező hatályát, de az állami, a királyi katolikus és a szerzetesrendek által fenntartott iskolák lényegében továbbra is ez alapján működtek – s készítettek el rendtartásaikat is. A protestáns felekezetek ugyan 1860 után – autonómiájuknak érvényt szerezve – újra saját szabályozást alakítottak ki, de az *Entwurf* hatása ezekben az új rendtartásokban is kimutatható. A fenntartók tagoltságának köszönhetően a protestáns (evangélikus és református) középiskolai rendtartások, bár nagyon hasonló elvek alapján épültek fel, gyakran még az egyes egyházkerületekben sem voltak egységesek.

Állami, királyi katolikus és szerzetesrendek által fenntartott iskolák

Az *Organisationsentwurf* által kialakított és a tankerület által felügyelt középiskola szakmai erőterét négy különböző „hatalmi” központ határozta meg: az igazgató, a tanári értekezlet, az osztályfőnök és maga a tanár. Ezeknek kölcsönhatása, egymással való viszonya határozta meg, mi történik az iskolában és milyen szakmai autonómiával rendelkezhetnek az egyes tanárok.

Az *Entwurf* egyértelműen kimondta, hogy az iskola vezetője az igazgató, és ez a neki rendelt jogosítványokon is látszik. Lényegében minden kérdésben ő döntött. Centrális pozícióját jól mutatja, hogy a nem állami fenntartású gimnáziumok esetén is az igazgató, és nem a fenntartó az, aki felelős az iskola szakmai munkájáért és tartja a kapcsolatot az állami hatóságokkal.⁷ Az igazgató pozíciójával szemben vagy – a szabályzat szóhasználatát alkalmazva – segítően mellette állva találjuk a tanári értekezletet. Annak ellenére, hogy ennek is az igazgató az elnöke, a közös véleménynyilvánítás lehetősége és kényszere korlátozza az igazgató mozgásterét és így növeli az egyes tanárokét. Az a körülmény, hogy a tanári értekezlet havonta ülésezik, akár már két tanár kezdeményezésére is összehívható és bármilyen, a tanárok által felvetett témát a napirendjére vehet (tehát nem csak az igazgató határozza meg a tematikát), illetve, hogy minden egyes tanári értekezletről jegyzőkönyv készül, melyet az összes tanárnak alá kell írnia, azt mutatja, hogy a testületiségnek

⁷ Grundsätze für die provisorische Organisation des Unterrichtswesens in dem Kronlande Ungarn 103. §.

komoly szerepe van az iskola működtetésében. Paradox módon ezt a testületiséget erősíti az osztályfőnök pozíciója is. Az osztály tanulmányi (és közösségi) életét kézben tartó osztályfőnök első látásra a tanárok személyes szakmai autonómiájának legfőbb korlátozója, hiszen ő hangolja össze az osztályban tanító tanárok munkáját, ügyelve a tananyag mennyiségére és a számonkérés minőségére, sőt a fegyelmezés is lényegében hozzá tartozik. Mivel azonban egy középiskolában a tanárok többsége osztályfőnök, így tulajdonképpen kölcsönösen ellenőrzik és irányítják egymást, ami újfent csak a testületiséget és ezen keresztül a közösen gyakorolt szakmai autonómiát erősíti.

Autonóm hitfelekezetek

Már említettem, hogy az autonóm hitfelekezetek középiskoláinak rendtartása korszakunkban sokszor még egy egyházkerületen belül sem volt azonos. Kimutathatók ugyan egységesülési tendenciák, és a szűrőpróbaszerű vizsgálatok sem mutattak kardinális eltéréseket, de egységes átfogó, minden iskolát kötelező szabályzat nem létezett (vö. Klamarik 1881: 291). Az egységesülés igényére, a már említettek mellett, további jó példa az 1870-ben megjelent *Magyarhoni evangélikus gymnasiumok szervezése* című füzet, amely lényegében példatár, ajánlat arra, milyen elvek szerint szerveződjön egy evangélikus gimnázium. A következőkben ezt, illetve (hogy református példánk is legyen) a Dunamelléki Református Egyházkerület középiskoláinak rendtartását elemzem annak érdekében, hogy meghatározzam a tanárok szakmai autonómiájának mértékét és határait (Vandrák 1870; Klamarik 1881: 311–316). A rendtartások összehasonlítása alapján elmondható, hogy a protestáns rendtartások struktúrájukat és lényegüket tekintve nem különböznek egymástól. Ennek megfelelően az általános érvennyel megfogalmazott evangélikus rendtartást ismertetem, és csak az eltéréseket jelzem a Dunamelléki Református Egyházkerület esetében.

A protestáns rendtartásokat vizsgálva fontos hangsúlyozni: annak ellenére, hogy az autonóm felekezetek iskolái fordultak szembe vele a leghatározottabban – mivel a legtöbbet ők szenvedtek miatta –, 1860 után készült rendtartásaikban világosan kimutathatók átvételek, ahogy korábban az a *Ratio Educationis*ok esetében is tapasztalható volt az *Organisationsentwurf*ból. Elég csak az osztályfőnök szerepére vagy a szaktanítási rendszerre utalni. Vannak azonban lényeges (főleg az iskola irányítására vonatkozó) különbségek is. A továbbra is az *Entwurf* alá tartozó iskolákat az igazgató vezette, a protestáns felekezeteknél viszont a vezető egyértelműen az iskolaszék vagy a pártfogói iskolai gyűlés, azaz a fenntartók közössége. Lényegében ők (illetve képviselőik) határoztak minden stratégiai kérdésben, komolyan csonkítva ezzel (az *Entwurf*hoz képest) az igazgató, a tanári kar – és így a tanárok – autonómiáját is. A Dunamelléki református egyházkerület rendtartása nagyon hasonló az evangélikus „mintarendtartáshoz”. Egy lényeges pontban különbözik csak: a református iskolaszék (amely az evangélikus pártfogói gyűléssel azonos), szemben az evangélikus példával, a tanárok szavazatképes tagjaiból, illetve a fenntartó egyházi testület *azonos számú* tagjából áll, tehát a reformátusoknál a tanárok súlya nem kisebb, mint a fenntartóké – igaz, az elnököt a fenntartó egyházi testület adja. Hasonlóan fontos a tanárok testületiségét és szakmai autonómiáját erősítő különbség, hogy a tantárgybeosztásról és a diákok felvételéről is a tanári kar dönt.

Az iskolaszék vagy a pártfogói iskolai gyűlés esetében nemcsak arról van szó, hogy egy távoli, többségében közvetett, adminisztratív és csak alkalmanként közvetlen állami felügyelet mindig kevésbé intenzív, mint a helybeli fenntartók ellenőrzése, hanem arról is, hogy a protestáns iskolákban az igazgató kisebb eséllyel határozta meg az iskola irányvonalát, mint az állami iskolákat irányító kollégája. Az állami iskolákban az igazgató javaslata alapján vették fel az új tanárokat, a protestánsoknál ez a fenntartók által dominált gyűlések feladata volt, illetve ezek a gyűlések határoztak az iskola minden fontosabb külső és belső ügyében, a gyűlés elnöke (aki sohasem a középiskola igazgatója) képviselte az iskolát (ellentmondva az *Entwurf* előírásának) minden külső fórumon, és jogosult volt ellenőrizni a tanítás folyamatát is. Nagyon egyértelműen határozza meg a helyzetet az evangélikus iskolák rendtartása, amikor a fenntartókat lényegében megrendelőnek, a tanári kart pedig szolgáltatónak nevezi. Ebben a konstrukcióban az igazgató csak gyengébb lehetett, mint az állami fenntartású iskolákban. A tanári értekezlet és az osztályfőnökök szerepében már nincs ilyen nagy különbség, de a protestáns iskoláknál az ő cselekvési szabadságukat is korlátozza a fenntartó.

Ezek alapján – úgy tűnik – az egyes tanárok szakmai autonómiája korlátozottabb volt a protestáns iskolákban, mit az állami vagy katolikus intézményekben, hiszen egy olyan magasabb szinten is konszenzusos és egységes oktatási-képzési cél- és követelményrendszer, ami a „megrendelőket” is kötné, szemben az állami és az állam által irányított katolikus szektorral, itt hiányzott. Az óvatos fogalmazás azért indokolt, mert a rendtartásokból lényegében csak egy fontos különbség mutatható ki. Az 1860 után is az *Entwurf* alapján szerveződő iskolákban valójában csak az igazgató (illetve az osztályfőnök) felügyelte a konkrét pedagógiai munkát, és ő volt az, aki kifogásait azzal kapcsolatban megfogalmazhatta, a protestáns iskolákban viszont az igazgató mellett az iskolaszék elnöke is ellenőrizhette a tanítás módját, még akkor is, ha nem ez volt az elsődleges feladata. Ez azért is fontos, mert az iskolaszék, a pártfogósági gyűlés befolyása nemcsak egyszerűen egy újabb „főnököt” jelentett, hanem a protestáns iskolák esetében a laikus ellenőrzés megjelenését is. Azaz az iskolában folyó szakmai munkát olyan emberek is befolyásolták és ellenőrizték, akik nem rendelkeztek tanári képesítéssel. Ez egyértelműen a tanári szakmai autonómia korlátozását és a tanári munkához kapcsolódó tudás megkérdőjelezését vagy legalábbis megkérdőjelezhetőségét jelentette.

Ugyanakkor a protestáns középiskolák szervezetének és működés módjának vizsgálatakor, és különösen az autonómiák elemzésekor nem szabad szem elől tévesztenünk két fontos szempontot. Egyrészt, hogy a 19. században a protestáns iskolák esetében a tanárok szakmai autonómiája mindig egy szélesebb felekezeti autonómia keretében értelmeződött, így a felekezeti autonómia védelmének szempontjai felülírhatták a szakmai autonómiát. Másrészt nem szabad elfeledni, hogy az iskolák a protestáns egyház szervezetének fontos, kitüntetett részei voltak. Ennek a kitüntetett pozíciónak a fénye kisugárzott az ott dolgozó tanárookra is, akik gyakran az egyházak különböző szintű döntéshozói szerveiben is igen erősen jelen voltak.⁸

---

⁸ Ezekre a szempontokra Ugrai János hívta fel a figyelmemet. Köszönet érte!

1876-ban bocsátotta ki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az addigi, még az *Entwurf*-ra épülő középiskolai rendtartás(oka)t felülíró új középiskolai rendtartást,⁹ amely nemcsak az állami és a királyi katolikus, hanem a szerzetesrendek által fenntartott iskolákban is érvénybe lépett, sőt a protestáns középiskolák fenntartói is ehhez a rendtartáshoz igyekeztek igazítani a sajátjukat.¹⁰ Az új rendtartásban a tanulmányi és fegyelmi ügyekben a közvetlen felügyeletet az egész intézet felett a korábbi szabályzatoknak megfelelően továbbra is az igazgató gyakorolta. A tanárok közös feladata volt a rendtartás szerint „az ifjúság erkölcsi érzésének ápolása, az iskola jó szellemének megőrzése” (Középiskolai rendtartás 16. §). A tanári kar dolgozta ki az iskola fegyelmi szabályzatát, gyakorolta a legsúlyosabb büntetés, az iskolából való kizárás jogát is (igaz, a minisztériumnak meg kellett erősítenie a határozatot), illetve javasolhatta a tanuló kizárását az ország összes középiskolájából (Középiskolai rendtartás 18–19. §). Az iskolának a rendtartás által megalkotott új szervezeti egysége a módszeres tanácskozmány volt. Tagjai az iskola tanárai voltak, és ennek keretében állapította meg (a minisztériumi előírásokat követve) a tanári kar az egyes tantárgyak tanításának mikéntjét. Lényegében – az osztálytanári tanácskozmány és az általános tanártestületi tanácskozás útján – a tanári kar határozta meg a tanulók bizonyítványát, és azt is, ki léphetett a következő osztályba.

A rendtartás szakmai autonómiát érintő fontos új eleme volt, hogy éves munkásságáról minden tanárnak jelentést kellett írnia a minisztérium számára. Ez lehetett szak- vagy osztályjelentés. A szakjelentés értelemszerűen az adott tantárgy tanításának módjáról és az eredményekről szólt. Ha egy tanár több tantárgyat tanított, ezek mindegyikére ki kellett térnie. Az osztályjelentésnek, amelyet az osztályfőnök írt, az osztály által elvégzett tananyag mellett a fontosabb közösségi eseményeket is tartalmaznia kellett, illetve itt nyílt lehetőség arra, hogy az osztályfőnök javaslatot tegyen akár az iskola taneszközparkjának fejlesztésére, akár a tanítás módjának megváltoztatására. Ezeket a jelentéseket az igazgató összesítette a minisztérium számára, de a saját jelentésével együtt az összes tanár egyéni beszámolóját is be kellett küldenie (Középiskolai rendtartás 30–34, 55–57. §).

Talán a rendtartás rövid ismertetéséből is kiténik annak kettőssége, ha azt a tanárok szakmai autonómiájának szemüvegén keresztül vizsgáljuk. Egyrészt az állam a rendszeres jelentésekkel éppen oda nyert bepillantást (vagy inkább szeretett volna), ahova eddig nem tudott: az osztálytermekbe. Ennek segítségével ott korlátozza a tanárok autonómiáját, ahol az eddig a legnagyobb volt, a mindennapi oktatói munkában (Tenorth 1996: 295). Az osztálynapló részletes vezetése, az egymás közti hospitálás, a házi dolgozatok osztályozásának

9 A VKM 1876. évi július 22-én kiadott rendelete: *Középiskolai rendtartás*. Az 1876-ban kiadott rendtartást az 1888/89-es tanévben részlegesen átdolgozták, de lényegében nem változott (vö. A VKM a közoktatás állapotáról szóló tizennyolczadik jelentése, 1889: 116).

10 Vö. Trefort 1877. márc. 4-én kelt levelével, ahol a rendtartás egy apróbb módosítására hívja fel a tartományfőnök figyelmét (Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltár [MPRKL] Magyarországi Tartományfőnökség levéltára, iktatott levelezés/VKM/1877; A Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület 1876. és 1877. évi közgyűlésének jegyzőkönyve; Értesítő a budapesti Református Főgimnáziumról az 1876/77. tanévben (1877: 10–14); A Dunamelléki Ref. Egyházkerület 1878. június 15-től Budapesten tartott gyűlésének jegyzőkönyve (1878); A tiszáninneni ev. ref. egyházkerület 1876. évi őszi közgyűlésének jegyzőkönyve (1876).

igazgatói ellenőrzése, a módszertani tanácskozmányok előírásai és nem utolsósorban a részletes egyéni jelentések kötelezővé tétele mind ebbe az irányba mutatott.

Az egyes tanárok szakmai autonómiájának a kollégák, az igazgató és a minisztérium általi korlátozása azonban értelmezhető másként is: a testületi szakmai autonómia erősítéseként. Azzal, hogy az állam az új rendtartással létrehozta a különböző (módszertani, általános és osztály-) tanácskozmányokat, olyan eszközt és döntési kompetenciát biztosított az adott középiskola tanári közösségének, mellyel az addig nem, vagy csak nem hivatalosan rendelkezett. Ebből a szempontból tekintve az új rendszer a tanítás színvonalának emelkedését és modernizálódását tette lehetővé, ráadásul úgy, hogy a tanári közösséget, a tanári kart helyezte annak középpontjába, ami a közösségi szakmai autonómia egyértelmű növekedését hozta magával.

Jól mutatja ezt a kettősséget az iskolai élet egy másik területe is. Annak ellenére, hogy a tanárok munkájuk során nagymértékben ki voltak szolgáltatva az igazgatónak, a tanári karnak egészében nem elhanyagolható kollektív jogai voltak, hiszen mind a legfontosabb fegyelmi kérdésekben, mind a tanulmányi előmenetel meghatározásakor – a szabályzat szerint – a tanári közösség együttesen döntött, és nem pusztán az igazgató. Ráadásul az 1876-os rendtartás elvette az igazgatónak a tanári kar döntéseire vonatkozó felülbírálati jogát – amely az *Entwurfban* megvolt –,¹¹ ezzel jelentősen megerősítve a tanári kar szerepét a döntéshozatalban. Ezek a döntési jogosítványok, legyenek bármilyen jelképesek is (mint ahogy az is, hogy az év végi bizonyítványokat az osztályfőnök és az igazgató írta alá), mégiscsak korlátozták az igazgatót, és a tanári kar egészének (és ezen keresztül egyes tagjainak is) a korábbiaknál nagyobb autonómiát biztosítottak. A folyamat ellentmondásosságát a tanárok is érezték. Szkepszisük a módszeres tanácskozmányokkal és a feltételezett minisztériumi elméleti-szakmai hozzáértéssel szemben világosan megjelenik az új, állami rendtartásra adott egyesületi reakciójukban.

Az OKTE reakciója

A rendtartást megvitatandó az 1876/77-es tanévben az OKTE tagjai többször összegyűltek Budapesten, illetve azok a vidéki tanárok és tanári karok (ez újabb jele a testületi autonómiának), akik nem tudtak elutazni a fővárosba, írásban fejtették ki a véleményüket. A több hónapos munka végeredménye lett az *Emlékirat a középiskolai rendtartás ügyében*, mely nyomtatásban is megjelent.¹²

A sok gyakorlati hozzászólás mellett (tanévkezdet, beiratkozás módja, felvételi vizsgálatok díja) kritikájukat a fegyelmi kérdésekkel, a módszertani értekezletekkel és a tanári beszámolókkal kapcsolatban fogalmazták meg. A háttérben mind a három kérdésben a tanári autonómia és az állami beavatkozás ellentéte áll.¹³ A fegyelmi kérdések szabályozásánál

11 Ez egészen 1897-ig maradt így (vö. 1897. évi 37.560. sz. miniszteri utasítás).

12 Emlékirat a középiskolai rendtartás ügyében. *Közlöny* 1876/77. 20. sz. 617–630.

13 Ezt alátámasztja a rendtartásról szóló vita menete is (vö. Névy László: A középiskolai rendtartásról. *Közlöny* 1876/77. 1–2. sz. 1–8, uó: A fegyelmi büntetésekről. *Közlöny* 1876/77. 5. sz. 129–134; Az OKTE összes ülése a középiskolai rendtartás tárgyalására dec. 12-én. *Közlöny* 1876/77. 8. sz. 253–254, A középiskolai rendtartás tárgyalása. *Közlöny* 1876/77. 9. sz. 257–259; Öry János: A tárgyalás végén. *Közlöny* 1876/77. 11. sz. 321–323; Összes ülés jan. 30., *Közlöny* 1876/77. 11. sz. 347).

a tanárok két hibát emeltek ki. Az egyik, hogy az új rendtartás nagy szerepet szán a szülőknek és a családnak. A másik, hogy az iskolából való kizárást a minisztériumnak jóvá kell hagynia. Mindkét esetben a tanárok és az iskola jogkörének valamiféle korlátozásáról van szó, illetve arról, hogy adott iskolai helyzeteket már nem kizárólag a tanárok határoznának meg, hanem a szülők, illetve a minisztérium is. Ez szerintük egyértelműen a tanári kar autonómiájának korlátozásával és bizonyos fokú presztízvesztéssel jár együtt. A szülők bevonását célzó paragrafusoknál csak a fenntartásaikat fogalmazták meg, de a diákok eltávolításának állami engedélyezésével kapcsolatban a félelmüket egyértelműen ki is fejezték. Ennek megfelelően az OKTE-javaslatban a tanári kar döntene az iskolából való kizárásról, a minisztérium csak tudomásul venné azt.

A kötelező módszertani értekezletekre nem a tantestületek szakmai autonómiájának megerősítéseként, hanem sokkal inkább a minisztérium által preferált pedagógiai elvek és módszerek bevezetését célzó eszközként tekintett az egyesület, és hasonlóan értelmezték a különböző jelentések beküldésének kötelezettségét is. Ennek megfelelően a módszertani értekezleteket csak óvatos fenntartással kezelték a középiskolai tanárok, a részletes jelentéseket viszont egyértelműen feleslegesnek ítélték, és jelezték, hogy az ilyen mértékű ellenőrzéssel a minisztérium túllő a célon, és csak a bürokráciát erősíti meg az iskolában. A rendtartásban az iskolák felé megfogalmazott követelmények ráadásul – meglátásuk szerint, már csak mennyiségüknel fogva is – feldolgozhatatlanul nagyok. Az ellenőrzést mást módon kell megoldani – mondták.¹⁴ Látható, hogy a rendtartással szemben megfogalmazott fenntartásaiban a tanárság a szabadságát védelmezi az állammal, az általa gyakorolt hatalommal szemben. Izgalmas, hogy az egyéni és közösségi autonómia konfliktusában egyértelműen az előbbi mellett áll ki az OKTE által képviselt középiskolai tanárság.

Az OKTE érzékenysége nem volt megalapozatlan, hiszen a rendtartást megelőző és követő rendeletek a tanárok félelmeit igazolták, illetve támasztották alá. A VKM már 1872-ben – az óklasszikai nyelvek területén elért rossz eredmények miatt – módszertani tanácskozások tartását írta elő, hátha így a tanárok egymást tanítva fejlődnek, illetve legalább egységesülnek az egyes iskolákban követett módszerek.¹⁵ Az 1875-ben átalakított Országos Közoktatási Tanács új feladatai is a növekvő állami ellenőrzés irányába mutatnak. A törvényjavaslatok és rendeletek véleményezése (azaz egyfajta tanácsadói szerep) mellett a közoktatási tanács feladatai közé tartozott „az iskolai oktatás tudományos és methodikus részének, nevezetesen a középiskolai és tanítóképzési tanártestületek, továbbá a tankerületi és járási tanítótestületek tanácskozmányainak és eljárásának figyelemmel tartása és irányítása.”¹⁶ Az 1876-os rendtartás tehát csak erősítette a létező tendenciát, illetve a gyakorlatban is szabályozta az állami/kormányzati szándékot.

A módszeres tanácskozmányokkal szembeni ellenállás erősségét, a bevezetésük nehézségét jól mutatja, hogy már a rendtartás kihirdetését követő évben megszületett az említett módszeres tanácskozások megtartását számonkérő rendelet, melynek indoklásából kiderült, hogy a tanári karok többsége vagy egyáltalán nem, vagy nem elég alaposan tesz

14 Emlékirat a középiskolai rendtartás ügyében. *Közlöny* 1876/77. 20. sz. 629.

15 A VKM a közoktatás 1872. évi állapotáról szóló jelentése (1874: 70–71).

16 A vallás- és közoktatási m. kir. minisztertől 12144/1875. sz. a. kiadott szabályzat a magyar országos közoktatási tanács számára., 3. §; illetve A VKM a közoktatás állapotáról szóló ötödik jelentése (1876:289).

eleget a miniszteri előírásnak. A rendeletet jegyző Trefort Ágoston ezért a rendtartás fentiekre vonatkozó 26. §-át részletesen kifejtette, és előírta, hogy pontosan milyen formában számoljanak be az iskolák a tanítás módjáról (VKM 1877. évi 2757. sz. rendelet). A reáliskolai érettségi vizsgálatokra kiküldött biztosok számára kiadott utasításokban is szerepelt, hogy jelentésükben térjenek ki a tanítás színvonalára, illetve az intézet és a tanári kar általános állapotára. Ez szintén a minisztérium információs forrásait és interveniálási képességét erősítette. Egy 1879-es rendelet pedig a középiskolai tanárok véglegesítését is a módszertani tanácskozmányok alapján meghatározandó szakmai fejlődésükhöz köthette, ezzel megerősítve és pótlólagos funkcióval felruházva az állam által bevezetett értekezletet (VKM 1879. évi 30.290. sz. rendelet). Ugyancsak ebbe a sorba illeszkedik, hogy a miniszter 1882-ben (a modern nyelvek tanításában észlelt hiányosságok miatt) a reáliskolai tanárok képzettségi fokáról és módszeréről kért jelentést a tankerületi főigazgatóktól (VKM 1882. évi 2891. sz. rendelet). Ezek a rendeletek arra utalnak, hogy a módszeres tanácskozmányok nem a tanári szakmai autonómia eszközei lettek, hanem sokkal inkább az állami ellenőrzés, beavatkozás hatásosságát erősítették.

Láthatunk azonban más tendenciákat is. A középiskolai törvény elfogadása után (1883-tól) például a kizárólagosan állami fenntartású iskolákban is lehetőség nyílt helyi tantervek kidolgozására, és az 1890-es években csökkent jelentésadási kötelezettségük is (Kemény 1896: 23–24). Mindkét mozzanat egyértelműen a tanári karok szakmai autonómiájának erősödését jelezte.¹⁷ Távoli, de egyre erősödő fenyegetést jelentettek a tanárok szakmai autonómiájára az iskolába járók szülei. A protestáns iskolák rendtartatásának elemzése megmutatta, hogy a laikusok befolyása az iskolai életre és a tanárok munkájára nem volt szokatlan. Teljesen mást jelentett azonban a fenntartók kívánságainak megfelelni, mint a szülőkkel tárgyalni. A vizsgált időszakban, annak ellenére, hogy már az *Organisationsentwurf*-ban is megjelentek a szülők, egyik rendtartás sem szánt komoly szerepet nekik. Úgy tekintettek rájuk, mint az iskolai nevelést-oktatást támogató, de azt nem befolyásoló tényezőkre.

Összegzés

A 19. század végére professzionalizálódó középiskolai tanárság szakmai autonómiájának létezését nehéz kétségbe vonni. Láhattuk, hogy az iskola tanárai (az igazgató is tanár volt), illetve a tantestület határozta meg az iskola oktatási tevékenységének jelentős részét. Az ilyen értelemben vett szakmai autonómia még jelentősebbnek tekinthető, ha figyelembe vesszük, hogy a középiskolai tanárok aktívan vettek részt a tankönyvek megírásában, bírálatában és az országos, illetve helyi tantervek kidolgozásában. A rendtartások elemzése azonban azt is megmutatta, hogy ez az autonómia folyamatosan veszélyben volt. Korlátozták az önállóan meghatározott cselekvést a fenntartók, az állam és – a korszakban ugyan csak áttételesen, de mégis érezhetően – a szülők is.

A Hannes Siegrist által felvázolt “professzionalizációváltozatokra” figyelve (Siegrist 2021 [2014]: 28) szépen kirajzolódik, hogy a Ratio Educationis és az Organisationsentwurf

¹⁷ A VKM a közoktatás állapotáról szóló tizenhatodik jelentése 1886/87 (1887:106).

idején még kívülről jövő professzionalizációs impulzusok a kiegyezés után, hamar belsővé váltak. Az 1870-es évektől kezdve a magyar állam vette át a kezdeményezést az oktatás, és így a középiskolai tanárok professzionalizációja terén. Az egyházi fenntartású iskolák túlsúlya miatt azonban ez a szerepe sohasem volt kizárólagos. Az Országos Középiskolai Tanáregylet tevékenységének és a különböző fenntartású iskolák rendtartásainak elemzése azt mutatta, hogy éppen ez a sajátosan Magyarországra jellemző konstelláció volt a tanárok szakmai autonómiájának a forrása.

Hivatkozott irodalom

- Garai Imre (2015): *A tanári elitképzés műhelye. A Báró Eötvös József Collegium története 1895-1950*. Budapest: ELTE Eötvös József Collegium.
- Garai Imre (2020): *A középiskolai tanárképzés intézményei. A tanárvizsgáló bizottság és a tanárképző intézetek működése a fővárosi egyetemen az 1862–1919 közötti időszakban*. Doktori disszertáció.
- Németh András (2014): *A magyar neveléstudomány fejlődése. Nemzetközi tudományfejlődés és recepció hatások, egyetemi tudománnyá válás, középiskolai tanárképzés*. Budapest: Gondolat.
- Orosz Gábor (1985): A nyíregyházi evangélikus tanítóképző szervezésének és indulásának története. In *Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás*. Gyarmathy Zsigmond (szerk.). Nyíregyháza, 158–236.
- Sasfi Csaba (2013): *Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében*. Budapest: Korall Társadalomtörténeti Egyesület.
- Siegrist, Hannes (2020 [2014]): Professzionális autonómia a modern társadalomban, tudományban és kultúrában. *Replika* 17–36.
- Tenorth, Heinz-Elmar (1996): Die professionelle Konstruktion der Schule. Historische Ambivalenz eines Autonomisierungsprozesses. In *Die Institutionalisierung von Lehren und Lernen*. Achim Leschinsky (szerk.). Weinheim: Beltz, 285–298.
- Ugrai János (2020a): Going on Their Own Way. Protestants' Specific Models of Joining the Cultural Elite in 19th-century Hungary. *Espacio, Tiempo y Educación* 7(2): 119–133. DOI: <https://doi.org/10.14516/ete.243>
- Ugrai János (2020b): A Prehistory to the Success of Modernization. Differences between Denominations in the Shaping of Hungarian Public Education during the Late Enlightenment Period. In *Bildungspraktiken der Aufklärung / Education practices of the Enlightenment. Journal für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa (JKGE) 1. / Journal for Culture and History of the Germans in Eastern Europe 1*. Silke Pasewalck és Mathias Weber (szerk.). Oldenborug: De Gruyter, 213–230. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110671827-013>

Hivatkozott források

- Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltár (MPRKL) Magyarországi tartományfőnökség levéltára: iktatott levelezés/VKM/1877.
- A Dunamelléki Ref. Egyházkerület 1878. június 15-től Budapesten tartott gyűlésének jegyzőkönyve*. Kovács Albert (szerk.) Budapest, 1878.
- A dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerület 1876. és 1877. évi közgyűlésének jegyzőkönyve*.
- A tiszáninneni ev. ref. egyházkerület 1876. évi őszi közgyűlésének jegyzőkönyve*. Bálint József (szerk.) Budapest, 1876.
- A VKM 1876. évi július 22-én kiadott rendelete: Középiskolai rendtartás*.
- A VKM a közoktatás 1872. évi állapotáról szóló jelentése*. Budapest, 1874.
- A VKM a közoktatás állapotáról szóló ötödik jelentése*. Budapest, 1876.
- A VKM a közoktatás állapotáról szóló tizenhatodik jelentése (1886/87)*. Budapest, 1887.
- A VKM a közoktatás állapotáról szóló tizennyolcadik jelentése*. Budapest, 1889.
- Értesítő a budapesti Református Főgimnáziumról az 1876/77. tanévben. Vámosy Mihály (szerk.) Budapest, 1877.
- Klamarik János (1881): *A magyarországi középiskolák szervezete és eljárása*. Budapest.
- Vandrák András (1870): *Magyarhoni evangélikus gimnáziumok szervezése*. H.n.
- A középiskolai rendtartás tárgyalása. *Országos Középiskola Tanáregylet Közlönye* 1876/77. 9. sz. 257–259.

- A szept. 25-i összeülés. *Közlöny* 1877/78. 1–2. sz. 55.
- A szerkesztők válasza az egri kath. Főgimnázium tanárkarának nyilatkozatára. *Közéiskolai Szemle* 1882. 1. sz. 65–68.
- A tanári állás érdekében. *Közlöny* 1873/74. 10. sz. 550–554.
- A túlterheléshez. *Közlöny* 1882/83. 9. sz. 505–509.
- Ábrai Lajos: Hol rejlik a túlterhelés. *Közlöny* 1882/83. 6. sz. 345–349.
- Ávéd Jákó: Az erdélyrészi róm. kath. gymnasiumok főigazgatóságának eljárásáról. *Közlöny* 1878/79 11. sz. 336–338.
- Az OKTE összes ülése a közéiskolai rendtartás tárgyalására dec. 12-én. *Közlöny* 1876/77. 8. sz. 253–254.
- Az új tanáregyesületről. *Közéiskolai Szemle* 1882. 2. sz. 81–86.
- cs: A túlterheléshez. *Közlöny* 1882/83. 8. sz. 457–463.
- Dr. Szelényi Ödön: A magyarországi ev. közéiskolák tantervének történetéhez (1805–1886). *Theológiai Szaklap* 1915. 2. sz. 132–148.
- Emlékirat a közéiskolai rendtartás ügyében. *Közlöny* 1876/77. 20. sz. 617–630.
- Enquete-k a gymnasiumok ügyében. *Közlöny* 1877/78. 19. sz. 608.
- Észrevételek a gymnasiumi oktatásról, különösen a vizsgálati rendszerről. *Közlöny* 1881/82. 1–2. sz. 1–12.
- Köpesdy Sándor: A túlterhelés. *Közlöny* 1882/83. 5. sz. 282–291.
- Mit akarunk? *Közéiskolai Szemle* 1882. 1. sz. 1.
- Névy László: A fegyelmi büntetésekről. *Közlöny* 1876/77. 5. sz. 129–134.
- Névy László: A közéiskolai rendtartásról. *Közlöny* 1876/77. 1–2. sz. 1–8.
- Névy László: A memorandum ügyében. *Közlöny* 1877/78. 3. sz. 65–68.
- Névy László: A tanárképzés ügye a protestánsoknál. *Közlöny* 1879/80. 7. sz. 191–196.
- Névy László: A tanárképzés ügye I. *Közlöny* 1878/79. 15. sz. 449–453.
- Névy László: A tanárképzés ügye II. *Közlöny* 1878/79 16. sz. 483–488.
- Névy László: A tanév végén. *Közlöny* 1873/74. 10. sz. 547–549.
- Névy László: A túlterhelés ügyéhez. *Közlöny* 1878/79. 1–2. sz. 4–11.
- Névy László: A vizsgálatok szigora. *Közlöny* 1873/74. 3. sz. 140–143.
- Ney Ferenc elnök nyílt levele. *Közlöny* 1873/74. 3. sz. 117–129.
- Óry: A tárgyalás végén. *Közlöny* 1876/77. 11. sz. 321–323.
- Összes ülés jan. 30. *Közlöny* 1876/77. 11. sz. 347.
- Tomor Ferenc: Tanügyünk kritikája. *Közlöny* 1878/79. 13. sz. 390–397.

Keller Márkus

Történész, szociológus, ELTE-TÁTK, Összehasonlító Történeti Szociológia Tanszék, ELTE TÁTK-BTK Professzionizáció-történeti Kutatócsoport